

XIX. YÜZYIL İSTANBUL'UNDAKİ DİNİ MÛSİKÎ HATIRALARI

Memories of Religious Music of Istanbul in The XIX. Century

Dr. Yavuz DEMİRTAŞ

Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Özet: Türk Mûsikîsi'nin zirveye çıktığı XIX. Yüzyıl, onun bir şubesi olan Dinî Mûsikî'nin de altın çağını yaşadığı bir zaman dilimi olmuştur. Bu mûsikî türünün en güzel örnekleri de, zamanının en önemli kültür merkezlerinden biri olan Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'da verilmiştir. Saray ve tarikatların desteği ile gelişip zenginleşen ve dinleyiciler üzerinde tarifi imkansız duygular meydana getiren Dinî Mûsikî'nin icra edildiği meclislerde, mûsikî sanatı açısından kayda değer bazı hadiseler de vukû' bulmuştur ki; makalemizde kayıtlara geçen bu hatıralardan bazıları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: XIX. Yüzyıl, İstanbul, Dinî Mûsikî, Hatıralar

Abstract: The 19th Century at which the Turkish Music had its golden age was also the golden age of the Religious Music that is another branch of the Turkish Music. The best samples of this music were given in Istanbul which was the capital and the most important cultural centre of the Ottoman Empire. In councils, where the Religious Music was held and which gave huge impress upon people by taking the support of the palace and sects, some other events occurred about the music art. In this article, we are going to mention some of memories of these reports.

Key Words: The 19th Century, Istanbul, The Religious Music, Memories

Giriş

Câmi¹ ve Tekke Mûsikîsi² olmak üzere ikiye ayrılan Türk Din Mûsikîsi³, Türk Mûsikîsi'nin altın çağını yaşadığı XIX. Yüzyıl İstanbul'unda çok renkli bir şekilde icra edilmiştir. Dinî Mûsikîye ait, Kur'ân-ı Kerîm, Ezân, Salâ, Mevlid, İlâhî vs. gibi formların icrası esnasında hatıra kabilinden bazı olaylar olmuş, bu olaylar da, ya o hatıraları bizzat yaşayanlar tarafından kaleme alınarak, ya da şifâhen nesilden nesile aktarılarak bize kadar gelmiştir. İşte onlardan bazıları:

A- Sarayda Gerçekleşen Bazı Dinî Mûsikî Hatıraları

Terâvih Namazları: Ramazanlarda kılınan terâvih namazları da Türk Din Mûsikîsi açısından büyük öneme sahipti. Özellikle sarayda kılınan terâvih namazları, büyük mûsikîşinasların mevcudiyetinden dolayı çok daha farklı olurdu. Müezzinbaşı tarafından Acem-Aşîrân makamından bir İlâhî'nin okunup, hünkâr imamının da aynı makamdan padişah huzurunda Kur'ân okuması, önemli bir saray geleneğiydi. Rivâyet edilen şu târihî olay, hünkâr imamları ile müezzinbaşılardan mûsikîye olan vukûfiyetlerini gösterdiği gibi, sarayda icra olunan Dinî Mûsikî'nin kalitesini de gözler önüne sermektedir:

Dede Efendi'nin müezzinbaşılık görevini ifa ettiği günlerde, Kazasker Zeynelâbidîn Efendi de hünkâr imamlığı vazifesini yürütüyordu. Zeynelâbidîn Efendi, padişaha namaz kıldırırken, Acem-Aşîrân makamından başladığı tilâvetini, bu makamın karar perdesi olan acem-aşîrân perdesinde bitirmeyip, daha pestteki yegâh perdesinde bitirdi. Böyle bir makamdan İlâhî olmadığı için de Dede'nin zor durumda kalacağını ümid ediyordu. Dede ise, Yunus'un;

¹ *Câmi Mûsikîsi*: "Câmide icra edilen, gerek ibâdet sırasında, gerekse ibâdet öncesi ve sonrasında, çoğu zaman irticalî (doğaçlama) olarak, yani hâfizalardaki melodi kalıplarına belirli ibarelerin döşenmesi şeklinde ortaya çıkan ses mûsikîsine Câmi Mûsikîsi denir." (Nuri Özcan, *XVIII. Asırda Osmanlılarda Dinî Mûsikî*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1982, s. 10-11.)

² *Tekke Mûsikîsi*: "İslâm dinî çerçevesi içinde kurulmuş olan birçok tarikatta, oturarak ya da ayakta olmak üzere değişik biçimlerde, ağır ve yürük usûllerle yapılan zikirlerde, gerek raks için, gerekse kesin bilgiye ulaşmak ve kendinden geçip dünyayı unutmak gayesiyle bestelenmiş eserlerin bütününe verilen bir addır." (M. Nazmi Özalp, *Türk Mûsikîsi Târîhi*, c. I-II, MEB Yay., İstanbul 2000, I/111.; Nuri Özcan, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Dinî Mûsikî", *Yeni Türkiye Dergisi Osmanlı Özel Sayısı*, c. IV, sy. 34, s. 566.)

³ *Türk Din Mûsikîsi*: "Hz. Peygamber ve sahabenin tatbikatı ile İslâm tasavvufunun görüşleri doğrultusunda ortaya çıkan Türkler'deki dinî hayat, zamanla câmilerde, tekkelerde ve çeşitli tarikat toplantılarında yapılan ibâdet ve zikir esnasında, birtakım vesilelere binâen ve çeşitli kaideler çerçevesinde icra edilen bir mûsikîyi meydana getirmiş, buna da Türk Din Mûsikîsi adı verilmiştir." (Özcan, "XVII ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlılar'da Dinî Mûsikî", s. 565-566.)

Şûrîde vü şeydâ kılan yârin cemâlidir beni

Âlemlere rüsvâ kılan yârin cemâlidir beni

mısraıyla başlayan güftesini, irticâlen Acem-Aşîrân makamında okuduktan sonra, yegâh perdesinde Bûselik (Sultânî-Yegâh) yapıp, Ferâhfezâ haline getirerek karara gitti. Bu mûsikî hadisesi II. Mahmûd'un çok hoşuna gitmişti. Ayrıca, çok sevdiği, fakat uzun zamandan beri kullanılmayan Ferâhfezâ makamının bu vesileyle kullanılması da onu son derece memnun etmişti.⁴

Bu konuyla ilgili diğer bir örnek de, 1819 yılı Ramazanında, sarayda gerçekleşen şu olaydır :

“Ramazan-ı Şerîf’in onuncu gecesi, terâvih namazı kılındıktan sonra, mâbeyn müezzinleri, müezzinbaşı Şâkir Ağa ile beraber tunç kapının hizasına dizilip padişahı beklemeye başladılar. Bu esnada II. Mahmûd, köşkten Şâkir Ağa’ya hitaben, “Şermsâr etme Hüdâyâ rûz-i mahşerde beni” mısraıyla başlayan İlahî’yi okumasını emretti. O da, tiz perde ile bu İlahî’yi, çeşitli şubeler peydâ ve türlü nağmeler icra ederek okuduktan sonra, diğer müezzinler de Segâh makamında ve kararları dügâh perdesi olan İlahîler’den birkaç tanesini, ve yine Hicâz makamında bestelenen, “Âsumân bî-sütûn muallâ-geşt kudret-i lâ ilâhe illallah” mısraıyla başlayan İlahî’yi, cumhûr halinde (toplucu) okumaya başladılar. Bu İlahîler’in okunması ve orada bulunanlar tarafından dinlenmesi, kalplerin yumuşamasına ve güzel sesli müezzinlerin ihsan almalarına vesile oldu.”⁵

Yine rivâyete göre, II. Mahmûd’un diğer bir imamı Abdulkerîm Efendi ile müezzinbaşı Dede Efendi arasında kırgınlık varmış. Bir Ramazan günü Abdulkerîm Efendi, pâdişaha;

“Acemlerin saltanatınız hakkındaki ihaneti herkes tarafından bilinmekte olduğu halde, Dede Efendi’nin Acem makamından değil de, Şevk-efzâ makamından İlahîler okuması lazım gelmektedir. Oysa İsmâil Dede bunun zıddını yapmaktadır. Bu ise onun bu makamı bilmediğini göstermektedir” deyince, pâdişah, Dede’nin mûsikîdeki kudretini bildiği halde bir imtihan yapılmasına karar verir, ancak bu karar Dede’ye duyurulmaz.

Gece terâvih namazı kılınırken, dördüncü dört rekattan sonra Eviç makamından İlahî okunduğu sırada, sultânın gönderdiği biri, müezzinlerin yanına giderek, beşinci dört rekattan sonra Acem yerine Şevk-efzâ makamından İlahî okumalarını söyler. O zamana kadar bu makamdan hiçbir İlahî yapılmamış olması müezzinleri telaşa düşürür. Dede’nin yüzüne hayretle bakarlar, onun işaretini üzerine bir müezzin bu makamdan tekbir getirmeye başlar. Namaza durulur ve imam bu makamdan Fâtiha okumaya başlar. Dede; “Hele bir namazı kılalım da bakalım” der ve dört rekatlık namaz kılınıncaya kadar Şevk-efzâ makamından bir ilâhî besteler. Selâm

⁴ Yılmaz Öztuna, *Dede Efendi*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1987, s. 14.

⁵ Hızır İlyas Efendi, *Letâif-i Vekâyi-i Enderûn*, İstanbul 1276, s. 190-191.

verilir verilmez de bestelemiş olduğu yeni ilâhîyi okumaya başlar. Arkadaşlarının hemen hepsi mûsikî ilminde birer üstâd olduklarından, Dede'ye kulak vererek, ağız kalabalığıyla ilâhîyi güzelce okuyup bitirirler ve pâdişahın takdirini kazanırlar.”⁶

Tarikat Âyinleri: Başta padişahlar olmak üzere, Osmanlı devlet ricalinin pek çoğu, birlik ve beraberlikte çok etkin bir rol oynayan tarikatlara büyük önem vermiş, gerektiğinde tarikat ehli insanları sarayda ağırlamış ve onlara bazen sarayda tarikat âyinleri de icra ettirmişlerdir. Sarayda düzenlenen ve pâdişahın huzurunda icra edilen bu tarikat âyinleri ile ilgili Hâfız Hızır İlyâs Efendi'nin “Vekâyi-i Letâif-i Enderûn” adlı eserinde şöyle bir hadise anlatılmaktadır:

“12 Rebiyülevvel 1230 (23 şubat 1815)'una rastlayan Mevlid Kandili münasebetiyle Sultân II. Mahmûd, Ağalar dairesindeki Mevlid-i Şerîf ve Ma'bed-i Latîf'e teşrif etmiş, eskiden olduğu gibi, okunan Mevlid'i dinleyen bendegân-ı Enderûn-i Hümâyûn'u taltîf ve her sınıfın gönlünü hoş etmiştir. Mevlid-i Şerîf'in sonunda, pâdişahın huzurunda, Hüdâyî Âsitânesi'nde postnişîn olan reşâdetlü Şehâbeddin Efendi Hazretleri (ö.1818)'nin sûfilere tarikat âyini icra etmiş, tevhîd-i şerîf arasında, yüksek sesle ilâhî okuyan Suyolcuzâde Sâlih Efendi (ö. 1862) de senâ olunmuştur. Bu dinî merâsimden sonra II. Mahmûd, Hüdâyî Âsitânesi şeyhine emsâlinden daha fazla ikrâm ile bir kürk hediye etmiştir. Ertesi gün aynı dinî merâsim Sultân Ahmed Câmii'nde de tekrar edilmiş ve II. Mahmûd, bir defa daha bu Dinî Mûsikî'yi dinlemekle huzur duymuştu.”⁷

Yine Hızır İlyâs Efendi, 1813 vakaları arasında, Beşiktaş Mevlevîhânesi şeyhi Yusuf Dede (ö.1816)'nin saraya daveti münasebetiyle şunları yazmaktadır:

“Müezzinbaşı Emîn Ağa'nın, şeyhin gösterdiği makamı temizlemesi, âdâb ve erkânını telkin ettirmesi ve postun serileceği yeri süslemesiyle, Na't-ı Şerif okunmaya başladı. Na't'ın sona ermesinden sonra, mutripta olan neyzen ve kudümzenler Sultân Veled Devri'ni icra etmeye başladılar ve Mevlevî semâzenler ellerini yere vurup devrana kalktılar, şeyhin makamına boyun kesip, Âyin-i Şerîf'in sonuna kadar devrân eylediler.”⁸

Hattât Mustafa İzzet Efendi'nin Neyzenliği: XIX. yüzyılın en büyük hattâtları arasında yer alan Kazasker Mustafa İzzet Efendi, aynı zamanda mûsikîşinaslığıyla da ün salmıştır. Özellikle neyzenlikle iştihar eden bu değerli mûsikîşinas, II. Mahmûd tarafından Enderûn'a alınmış ve bir müddet sonra saraya çirak olarak girmiştir. Mâbeyne geldiğinde, Acemaşîran

⁶ Ali Rıza Bey, *Bir Zamanlar İstanbul*, Haz. Niyazi Ahmet Banoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul Tarihsiz, s. 140-141.

⁷ Hızır İlyas, *a.g.e.*, s. 87.

⁸ Hızır İlyas, *a.g.e.*, s. 55.

makamından öyle güzel bir ney taksimi yapar ki, dinleyenler mest ü hayran olur. Zirâ, onun gibi bir taksim o zamana kadar hiç duyulmamıştı. Bu hadise üzerine, arkasından şu sözler söylenir:

“Sadâsı nâdir bulunan bir hânende olup, neyzenlikte de üstüne yoktu. Öyle ki, Kutbu'n-Nâyî Osman Dede (ö.1730) ve Çalılı Derviş Mehmed Efendi (ö. 1798) dahi bu hususta ona kavuşmamıştır.”⁹

Yaşhya Hürmet: Beylerbeyi hatîpliğinde de bulunan Hünkârbeğendi Rıfat Efendi, gençliğinde gayet güzel Mevlid okurdu. Ancak, XIX. yüzyılın ilk çeyreğine gelindiğinde bir hayli yaşlanmış ve “en yaşlı mevlidhân” olma sıfatını hâiz olmuştur. Bu özelliğinden dolayı da sarayda düzenlenen Mevlid törenlerinde, ilk bahir, ihtiyarlığına hürmeten kendisine okutturulurdu.¹⁰

B- Tekkelerde Gerçekleşen Bazı Dinî Mûsikî Hatıraları

Sünbülî Âsitânesi'ndeki Âyin: XIX. yüzyıl İstanbul'unda faaliyette bulunan tarikatlar ve şahsiyetleri hakkında ciddi bilgiler veren Hüseyin Vassâf'ın, şeyhlik dönemine yetişip elini öptüğü ve duasını aldığı Sünbülî Âsitânesi şeyhlerinden Rızâeddin Efendi (ö.1891)'yle birlikte yaşamış olduğu şöyle bir hatırasını da burada yâd etmek istiyoruz:

“Şeyh Rızâeddin Efendi'nin katıldığı zikirlerde şevk-i azîm meydana gelir, i'tinây-ı mahsûs ile İlâhîler ve Na'tlar okunurdu. Hele şeyh efendinin Sabâ makamından İbrâhim Bey tarafından bestelenmiş olan;

Getür câm-ı şerâbı encâm-ı diller şâd-kâm olsun

Tamam itti bizi gam, sâkiyâ gamda kâm olsun

nutk-i şerîfleri (ki bunlar kemâl-i aşktan zuhûr etmiştir) okununca tevâhidhâne yerinden oynar, erbâb-ı zikir cândan geçer bir hale gelirdi. Nihayet şeyhi ortaya alırlar ve “Yâ Hay” ism-i şerîfiyle zikre başlarlardı. İşte o zaman şeyhi görmek bahtiyarlardı. Daha sonra tevâhidhânenin kuru tahtası üzerine oturularak, kuûd zikrine geçilirdi. Hz. Şeyh'in mübârek gözlerinden boşanan kanlı yaşlar tahtayı ıslatırdı. Bunu görenlerden bazıları ise kendilerini kaybederek sağa sola çarpar ve bu suretle vücutlarında yaralanmalar meydana gelirdi.”¹¹

Hüseyin Vassâf'ın, âdeti video kamerasına almış gibi tasvir ettiği bu hatırası, Şeyh Rızâeddin Efendi'nin şahsında, XIX. yüzyıl Sünbülî Âsitânesi'nde Devrân Zikrinin nasıl yapıldığı hakkında bilgi vermesi açısından da büyük önem arz etmektedir.

Hüseyin Vassâf, XIX. yüzyılın meşhur Uşşâkî mûsikîşinaslarından Zâkirbaşı Mehmed Cemâleddin Efendi (ö.1875)'nin, Sünbülî Âsitânesi'nde

⁹ Hızır İlyas, *a.g.e.*, s. 189.

¹⁰ Hızır İlyas, *a.g.e.*, s. 48.

¹¹ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Çev. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, c. I-V, Sehâ Neşriyat, İstanbul 1999, III/306-308.

icra edilen zikirlerde gerçekleşmiş olan şu hatıralarını da adı geçen eserinde zikretmektedir:

“Perşembe günleri, cemiyet-i zikirde Mülk sûresini cumhûr ile okur, ekseriyetle kuûden zikreder, bazen de zuhûrat-ı ma’neviyye üzere devrâna kalkardı. Dâima aşağıdaki İlâhî’yi cumhûr ile okur, Sünbülî usûlü üzerine devrân yapardı:

“Âsitânın senin dâru’l-emândır
Himmet eyle bize Pir Hüsameddin.”

Yine birgün cemiyet-i zikir esnasında zâkirbaşı Cemâleddin Efendi, Niyâzî Mısrî’nin;

“Halk içre bir âyineyim herkes bakar bir ân görür
Her ne görür kendi yüzün ger yahşi ger yaman görür”

ilâhîsi’ni Durak halinde okumuş, akabinde de devrâna kalkılmıştı.”¹²

Neyzen Sâlim Bey’in Son Taksimi: Ünlü neyzen Sâlim Bey, kıyâmî tekkelerinde düzenlenen zikir meclislerinde, İsm-i Celâl Zikri esnasında Mansûr neyi ile taksim ederdi. Bazen de, griftzen Rızâ Bey ile beraber mûsikî icra ederlerdi. Sâlim Bey neyle taksim ederken, Rızâ Bey de griftle dem tutardı. Bir Ramazan gecesî, Üsküdar’da bulunan Sandıkçı Rifaî Dergâhı’nda, İsm-i Celâl Zikri esnasında Uşşâk taksim yapıp, “Kerîm Allah Rahîm Allah” ilâhîsi’nin okunması için Şehnâz makamına geçtiğinde, geçirdiği bir kalp krizi neticesinde vefât etti.¹³

Külhanbeyi Hüseyin Dede’nin İhlâsı: Hem Mevlevî, hem de Halvetî olan Külhanbeyi Hüseyin Dede mevlidhânlıkla ün yapmış olduğundan, mevlid cemiyetlerine sık sık giderdi. Ancak bu mevlid cemiyetlerinde kendisine teklif edilen ağırlığınca altını almaz, sırf Allah ve Peygamber aşkına okurdu.¹⁴ Bu ihlaslı mûsikîşinasın hânendelikteki kudretini şu rivâyet çok güzel özetlemektedir:

“Balıkhâne nâzırını Ali Rıza Bey, Kâdirî şeyhi Şerefeddin Efendi’yi ziyaret etmek maksadıyla, bir mukâbele günü Mahmûd Paşa Dergâhı’na gider. Zikredenlerin arasında ihtiyar, eski elbiseli, derviş kılıklı birinin, verilen bir Durak’ı değişik bir üslûpta ve boğuk bir sesle okuduğunu görür. Peygamberi öven bir Kasîde’yi de ruhları okşayan nağmeler eşliğinde o

¹² Vassâf, *a.g.e.*, IV/325, 332, 339.

¹³ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türk Müsîkîsi Ansiklopedisi*, c. I-II, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990, II/259-260.; S. Nüzhet Ergun, *Türk Müsîkîsi Antolojisi (Dinî Eserler)*, c. I-II, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1942, II/502-503, 561 ; M. Kemal İnal, *Hoş Sadâ*, İş Bankası Yay., İstanbul 1958, s. 259-260 ; Nazmi Özalp, *Türk Müsîkîsi Târîhi*, I/582-583.; Halil Can, “Neyzen Sâlim Bey”, *Mûsikî Mecmûası*, Ocak 1968, sy. 230, s. 6.; Süleyman Erguner, “XIX. Asır Neyzenleri”, *Tasavvuf Kitabı*, Haz. Cemil Çiftçi, Kitabevi Yay., İstanbul 2003, s. 490-491.

¹⁴ Ergun, *a.g.e.*, II/444, 469 ; Öztuna, *a.g.e.*, I/358 ; Özalp, *a.g.e.*, I/567-568.

kadar güzel okur ki, orada bulunan herkesi coşturur. Bunun üzerine onun kim olduğunu soran Ali Rıza Bey'e, Derviş Hüseyin olduğu söylenir".¹⁵

Hüseyin Tevfik Efendi'nin Okuyuşundaki Tesir: XIX. yüzyılın en meşhur Mersiyyehâmı olarak bilinen ve Gizlice Evliyâ Zâviyesi şeyhi olan Hüseyin Tevfik Efendi, Üsküdar Yeni Câmii müezzinbaşılığının yanı sıra, Celvetiyye'nin Bandırmalı Dergâhı'nda, Mersiyye, Na't ve Durak da okurdu. Boğuk, ancak tahrik edici bir sese sahip olup, çok güzel taksim ederdi. Mersiyye okurken düşüp bayılan ve feryad eden çok olurdu.¹⁶

Deli İsmâil Dede'nin Neyzenbaşılığı: Deli İsmâil Dede (ö.1858-63), XIX. Asrın en büyük neyzenleri arasında yer almaktadır. Konya'da bulunan ve Mevlevîliğin merkezi olan Çelebîlik makamının o zamanki postnişini Hemdem Çelebî İstanbul'a geldiğinde Deli İsmâil Dede'yi dinlemiş, çok beğenmiş ve hangi dergâha giderse gitsin, neyzenbaşılığın ona bırakılmasını buyurmuştur.¹⁷

C- Câmilerde Gerçekleşen Bazı Dinî Mûsikî Hatıraları

Hâfız Sâmi ve Tecvîd: Ahmed Midhat Efendi'nin, 1898 yılında, "Tarîk Gazetesi"nde, Hâfız Sâmi hakkında yazdığı şu makale, aynı zamanda bu yüzyıldaki Kur'ân Mûsikîsi'nin mükemmelliğini de çok güzel bir biçimde gözler önüne sermektedir:

"Beyazıt Câmî-i Şerîfi'nde, Ramazanlarda mukâbele okuyan Hâfız Sâmi Efendi'yi her sene bir iki defa dinlemeye giderim. Bu sene dahi kısmet bu Çarşamba imiş. Gittim ve gördüklerimi yazmaya gayret edeceğim:

Hâfız Sâmi Efendi bu sene mukâbelelerini öğle ile ikindi arasında okuyorlar. Okumasına yakın, kendisine mahsus cemaatı yavaş yavaş toplanmaya ve câmiyi doldurmaya başladı. Dakikalar geçtikçe herkeste iştihak artıyor ve hazreti kâriin yolu gözleniyordu. Nihayet Sâmi Efendi görüldü ve ortadaki minderin üzerine gelip oturdu. Eûzu besmele çekerek Hicr sûresinden okumaya başladı. O tahrik edici sadâdaki letâfeti kalem tarif ve tayin edemez. Öyleki, tecvîd ilmini tatbikatında hiçbir eksik ve ziyade yoktu. Harfleri çıkarma (mahâric-i hurûf) hususunda aşırılık görülmez, ayınları çatlatma ve kafları ilmî mahreclerinden çıkarması, ifrata kaçanların ortaya çıkardıkları letâfetlerle kıyas olunamaz. Bu kırâatın asıl dikkate değer yönü ise mûsikîsidir ve bu hususta Sâmi Efendi emsaliyle mukâyese kabul etmez. Kırâat-ı şerîfeye Uşşâk makamından girmiş, daha sonra Hicâz

¹⁵ Ali Rıza Bey, *Bir Zamanlar İstanbul*, s. 283-284.

¹⁶ H. Kâmil Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1980, s. 223-224.; Ergun, *a.g.e.*, II/479.; Özalp, *a.g.e.*, I/638.

¹⁷ Özalp, *a.g.e.*, I/568-569.; Öztuna, *a.g.e.*, I/393-394 ; Ergun, *a.g.e.*, II/500-501.

makamına geçmiş, Sabâ ve Nevâ makamlarında dolaşmış, Hüseyinî ve Şedaraban nağmelerle dinleyenleri zevkiyâb eyledikten sonra Râst makamına inmiş, daha sonra da onun aksamından olan Sûznâk ve Nihâvend nağmeler icra etmiştir. İcra esnasında bazen Bayatî, bazen de Sabâ makamlarını müzeyyen olarak kullanmada hakikaten pek büyük bir maharet göstermiştir. Sâmî Efendi'nin mûsikî hususundaki en büyük mahareti, hangi makamı icra etmekte ise, o makamdan birer zemin ve birer karar teşkil eyledikten sonra, birer de meyan açması ve bu meyanda, o makama yakın makamlara geçkiler yaparak süslemeler yapmasında görülür.

Asıl dikkate değer olan yönü de bu mûsikînin dinleyenlere olan tesiridir. Sayıları 400'ü aşan cemaatin büyük bir kısmı boyunlarını bükmüş, âbidâne bir sükût içerisinde, gözlerinden yaşlar akıtarak okunan mûsikîyi dinliyordu. Hele hele okunan âyet-i kerîmelerin manasına vâkıf olan kişilerin bu okuyuştan aldıkları zevkin derecesini, döktükleri gözyaşları yeterince izah etmekteydi.”¹⁸

Hamîdiyye Câmii'nde Terâvih: Yazmış olduğu eserlerinde XIX. yüzyılda yaşamış sanatkârlar hakkında önemli bilgiler veren M. Kemal İnal'ın bu konuyla ilgili şu hatırasını da burada zikretmek istiyoruz:

“Bahâeddin Bey (ö.1899), tadrîcen miralay ve daha sonra Sultan Abdulhamîd merhûma başmüezzin oldu. Bir Leyle-i Kadir'de, Yıldız Sarayı'ndaki Hamîdiyye Câmii'nde pâdişahın bendegânından bir zâtın delaletiyle, hünkâr mahfilinin arka tarafında, yatsı, terâvih ve tesbîh namazlarını eda ettiğimiz bir sırada, Bahâeddin Bey'i, refakatindeki Mûsika-i Hümayûn'lu arkadaşlarıyla beraber müezzinlik ederken ve rekatlar arasında dil-rubâ sadâ ile ilâhîler okurken görüp dinlemiş, safâyâb olmuş idim.”¹⁹

D- Sosyal Hayatta Gerçekleşen Bazı Dinî Mûsikî Hatıraları

Hasan Rızâ Efendi'nin Mevlidhânlığı: Rifaî tarikatına mensup olan Hasan Rızâ Efendi, XIX. yüzyılın sonlarına mevlidhânlıkla şöhret kazanmış bir mûsikîşinas idi. Topluluklara davetle gitmez, gitse bile başkasının isteğine göre değil, kendi isteğine göre okurdu. Fakir ve âcizlerin yalvarmalarına ise hiç dayanamaz, isteklerini derhal yerine getirirdi. Bu kıymetli mevlidhânın içinde bulunduğu bu ruh hali, millî şâirimiz Mehmet Âkif Ersoy'un, *Safahat* adlı eserine de konu olmuştur.²⁰

İranlılar ve Muharrem Ayı: İstanbul'daki İranlılar da kaldıkları hanlarda ve Karacaahmet'de bulunan Seyyidahmet deresindeki tekkelerinde,

¹⁸ Ali Rıza Sağman, *Meşhur Hâfız Sâmî*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1947, s. 127-129.

¹⁹ İnal, *a.g.e.*, s. 103.

²⁰ Mehmet Âkif Ersoy, *Safahat*, Akvaryum Yay., İstanbul 2006, s. 484-488.

Muharrem ayı boyunca geceli gündüzlü mâtem âyinleri yaparlardı. Bu törenleri bir de Sadri Sema'nın ağzından dinleyelim:

“Sabahın erken saatlerinde Seyyidahmet deresine gelen halk, akşama kadar dua eder, okunan Mersiyyeleri dinler ve yapılan âyine iştirak ederdi. Gür ve güzel sesli Mersiyyehânların okumuş olduğu acıklı Mersiyyeleri, canhıraş feryatlar ve gözyaşları takip ederdi. Bu mersiyyehânların en ünlüsü de Arap Ahmed (?) isminde, güzel, gür ve yanık sesli bir adamdı. Ellerini kulaklarına atar, kafilenin ortasında durarak şu beyti haykırırdı:

“*Yâ şâh-ı Kerbelâ! Ne revâ bunca gam sana / Derd-i demâdem ü elem-i dembedem sana*”. Bu beyti, bütün kafilenin söylediği; “Ali!...Hüseyin!...” feryatları takip ederdi. Öyle bir yürekleri parçalayıcı, ruhları yırtıcı uğultularla, iniltilelerle...Diğer bir mersiyyehân de kafilenin başka bir destesinde, müessir bir sesle ağlayarak;

“*Berk-i sehâb-ı hadîseden tîğler çeküp / Yer yer havâle-i şühedâ kıldın ey felek!*” beytiyle başlayan Mersiyye'yi okurdu. Böyle acıklı parçalar, can yakan ahlarla, gözyaşlarıyla karışır, bu matem kafilesini bir kat daha galeyana getirirdi...”²¹

Goygoycular: Yine, Muharrem'in 10. gününden itibaren, “Goygoycular” adı verilen, kimi kör, kimi topal, saç sakal birbirine karışmış dilenciler ortaya çıkardı. Altışar kişilik gruplar halinde dolaşarak, evlerden erzak toplarlardı. Bir evin önüne geldiklerinde, başlarında bulunan ve onların gezmelerine yardımcı olan “yedekçi” gülbank çeker, onlar da;

“*Kerbelâ'nın yazıları, şehîd olmuş gâzileri / Fatma Ana kuzuları, Hasan ile Hüseyin'dir.*” gibi nadide mısralardan oluşan ilâhî ve Mersiyyeler okur, akabinde de verilen erzağı on iki gözden oluşan torbalarına koyarlardı.²²

Sonuç

Osmanlı Devleti açısından XIX. Yüzyıl, hemen her alanda bir çöküşün yaşandığı bir zaman dilimi olmuştur. Ancak bu yargıdan Türk Mûsikîsi'ni istisna etmek gerekmektedir. Zira, sarayın büyük desteğini de arkasına alan Türk Mûsikîsi, İsmâil Dede Efendi (ö.1846), Hacı Ârif Bey (ö.1885), Müezzınbaşı Rıfat Bey (ö.1888), Zekâî Dede (ö.1897) gibi çok değerli mûsikîşinaslar sayesinde bu yüzyılda altın çağını yaşamıştır. Bu değerlendirme, tarih boyunca çok büyük değerler katmak suretiyle

²¹ Sadri Sema, *Eski İstanbul'dan Hatıralar*, İletişim Yay., İstanbul 2000, s. 100-101.

²² Ali Rıza Bey, *a.g.e.*, s. 86 ; Sema, *a.g.e.*, s. 98-99.; Nuri Özcan, “Goygoycular”, *Diyânet İslâm Ansiklopedisi*, c. XIV, İstanbul 1996, s. 121-2.; Ekrem Talu, “Goygoycular”, *Resimli Târih Mecmûası*, c. III, sy. 36, İstanbul 1952, s. 1928-1930.; M. Zeki Pakalın, “Goygoycular”, *Osmanlı Târih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I-III, İstanbul 1993, I/673-674.

Geleneksel Türk Mûsikîsi'nin temelini teşkil eden Dinî Mûsikî²³ için de geçerlidir. Yukarıda adı geçen büyük mûsikî üstâdlarının elinde şekillenen Dinî Mûsikî, XIX. yüzyılda çok zengin bir repertuara ve icra tarzına sahip olmuş ve İstanbul'un dört bir tarafında (sarayda, câmide, tekkede) üstâdâne bir şekilde icra edilmiştir.

Ancak bu parlak günler fazla uzun sürmemiş, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle de sarayın ilgisini ve desteğini kaybeden Türk Mûsikîsi, hem Dinî, hem de Lâ-Dinî Mûsikî alanlarında hızla gerilemeye başlamış, büyük mûsikîşinasların tarih sahnesinden çekilmesiyle de bugün neredeyse yok olma aşamasına gelmiştir. Yetkililerce; *Türk Mûsikîsi ile iştiğal edenlerin maddî ve manevî açıdan desteklenmesi, Türk Mûsikîsi eğitiminin en üst düzeyde verileceği devlet konservatuvarlarının açılması ve bu suretle de büyük mûsikîşinasların yetişmesine önayak olunması vs.* gibi gerekli tedbirler âcilen alınmadığı takdirde, mevcut olan bu olumsuz durumun daha kötüye gideceği ise muhakkaktır.

KAYNAKLAR

- ALİ RIZA BEY, *Bir Zamanlar İstanbul*, Haz. Niyazi Ahmet Banoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, Tarihsiz.
- CAN, Halil, "Neyzen Sâlim Bey", *Mûsikî Mecmûası*, sy. 230, Ocak 1968, s. 6.
- ERGUN, Sadettin Nüzhet, *Türk Mûsikîsi Antolojisi (Dinî Eserler)*, c. I-II, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1942.
- ERGUNER, Süleyman, "XIX. Asır Neyzenleri", *Tasavvuf Kitabı*, Haz. Cemil Çiftçi, Kitabevi Yay., İstanbul 2003, s. 476-502.
- ERSOY, Mehmet Âkif, *Safahat*, Akvaryum Yay., İstanbul 2006.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılap Kitabevi Yay., İstanbul 1953.
- HIZIR İLYAS EFENDİ, *Letâif-i Vekâyi-i Enderûn*, İstanbul 1276.
- HÜSEYİN VASSÂF, *Sefîne-i Evliyâ*, Çev. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, c. I-V, Sehâ Neşriyat, İstanbul 1999.
- İNAL, M. Kemal, *Hoş Sadâ*, İş Bankası Yay., İstanbul 1958.
- ÖZALP, M. Nazmi, *Türk Mûsikîsi Tarihi*, c. I-II, MEB Yay., İstanbul 2000.
- ÖZCAN, Nuri, *XVIII. Asırda Osmanlılarda Dinî Mûsikî*, Basılmamış Doktora Tezi, MÜSBE, İstanbul 1982.
-, XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Dinî Mûsikî", *Yeni Türkiye Dergisi (Osmanlı'nın 701. Kuruluş Yıldönümüne Özel)*, sy. 34, İstanbul 2000, s. 564-574.

²³ Lâle Akay Umul, "Türk Dinî Müziğine Genel Bakış ve Bugünkü Durumu", *Folklor-Edebiyat Dergisi*, c. IX, sy. 36, İstanbul 2003/4, s. 90.

-, "Goygoycular", *Diyânet İslâm Ansiklopedisi*, c. XIV, İstanbul 1996, s. 121-122.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, c. I-II, Kültür Bak. Yay., Ankara 1990.
-, *Dede Efendi*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1987.
- PAKALIN, M. Zeki, "Goygoycular", *Osmanlı Târih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I-III, İstanbul 1993, I/673-674.
- SEMA, Sadri, *Eski İstanbul'dan Hatıralar*, İletişim Yay., İstanbul 2000.
- SAĞMAN, Ali Rıza, *Meşhur Hâfız Sâmi*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1947.
- TALU, Ekrem, "Goygoycular", *Resimli Târih Mecmûası*, c. III, sy. 36, İstanbul 1952, s. 1928-1930.
- UMUL, Lâle Akay, "Türk Dinî Müziğine Genel Bakış ve Bugünkü Durumu", *Folklor-Edebiyat Dergisi*, c. IX, sy. 36, İstanbul 2003/4, s. 81-97.
- YILMAZ, H. Kâmil, *Azîz Mahmûd Hüdüâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1980.

